

Hagioterapija u socijalnom radu

Gudelj, Ilijana

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:172463>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Ilijana Gudelj

HAGIOTERAPIJA U SOCIJALNOM RADU

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Ilijana Gudelj

HAGIOTERAPIJA U SOCIJALNOM RADU

ZAVRŠNI RAD

Prof. dr. sc. Zdravka Leutar

Zagreb, 2023.

Sadržaj	
1. Uvod.....	1
2. Duhovnost	2
2.1. <i>Duhovnost kao resurs osnaživanja pojedinca</i>	3
2.2. <i>Duhovnost kao resurs jačanja obiteljske otpornosti</i>	4
3. Hagioterapija.....	5
3.1. <i>Početak i razvoj hagioterapije</i>	6
3.2. <i>O osnivaču</i>	7
4. Područja hagioterapije.....	8
4.1. <i>Hagioterapijska patologija</i>	8
4.2. <i>Terapija</i>	9
4.3. <i>Dijagnoza</i>	9
5. Hagioterapijska antropologija	10
6. Duhovna duša.....	11
6.1. <i>Duhovna duša u kontekstu filozofije</i>	11
6.2. <i>Duhovna duša u kontekstu teologije</i>	11
6.3. <i>Duhovna duša u kontekstu suvremenih znanstvenih istraživanja</i>	12
6.4. <i>Duhovne sposobnosti</i>	13
7. Socijalni rad	14
7.1. <i>Prisutnost socijalnog rada</i>	15
7.2. <i>Praksa socijalnog rada</i>	16
8. Hagioterapija i socijalni rad	17
8.1. <i>Područja primjene hagioterapije u socijalnom radu</i>	20
9. Zaključak.....	21
Literatura.....	23

Hagioterapija u socijalnom radu

Sažetak:

Po naravi čovjek je tjelesno i duhovno biće. Društvo je u velikoj mjeri upoznato s važnošću tjelesnog zdravlja. No što je s duhovnim zdravljem osobe, njegovom duhovnom dimenzijom? Koliko je čovjek upoznat s važnošću duhovnog zdravlja te načinom kako do njega doći? Zbog sve većih teškoća s kojima se svakodnevno čovjek suočava, budi se sve jača želja u čovjeku za istraživanjem njegove duhovne dimenzije. Tema duhovnost obrađuje te nudi odgovore na pitanja o smislu i svrsi života, miru, zdravlju, sreći, ljubavi, životu te smrti. O svim pojavama čija narušenost može dovesti do nemira unutar čovjeka. Hagioterapija je terapija koja se bavi duhovnom dušom čovjeka, središtem njegove duhovne dimenzije. Ovaj rad donosi pregled teme hagioterapije kroz sagledavanje teme duhovnosti i njezine primjene u socijalnom radu te pregledom same teme socijalnog rada. Također, u glavnom dijelu rada se obrađuje tema hagioterapije pojašnjavajući glavne sastavnice te principe same hagioterapije. Isto tako, obrađuje se i povezanost hagioterapije i socijalnog rada primjenjujući cjeloviti pristup čovjeku, odnosno korisniku. Navode se moguća područja primjene hagioterapije u samom području socijalnog rada te iznose dosadašnja saznanja o primjeni hagioterapije na predmete rada prakse socijalnog rada.

Ključne riječi: duhovnost, duhovna duša, hagioterapija, socijalni rad

Hagiotherapy in social work

Abstract:

By nature, man is a physical and spiritual being. Society is largely aware of the importance of physical health. But what about the spiritual health of a person, his spiritual dimension? How familiar is a person with the importance of spiritual health and how to achieve it? Due to the ever-increasing difficulties that man faces on a daily basis, there is an ever-increasing desire in man to explore his spiritual dimension. The topic of spirituality deals with and offers answers to questions about the meaning and purpose of life, peace, health, happiness, love, life and death. About all concepts, the violation of which can lead to unrest within a person. Hagiotherapy is a therapy that deals with the spiritual soul of man, the center of his spiritual dimension. This paper provides an overview of the topic of hagiotherapy through an overview of the topic of spirituality and its application in social work, and an overview of the topic of social work itself. Also, the main part of the work deals with the topic of hagiotherapy, explaining the main components and principles of hagiotherapy itself. In the same way, the connection between hagiotherapy and social work is addressed, applying a comprehensive approach to the person, that is, the user. The possible areas of application of hagiotherapy in the field of social work are listed, as well as the current knowledge about the application of hagiotherapy to the purposes of social work practice.

Key words: spirituality, spiritual soul, hagiotherapy, social work

Izjava o izvornosti

Ja, Ilijana Gudelj pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica završnog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Ilijana Gudelj

Datum: 26.7.2023.

1. Uvod

Čovjek je biće koje se neprestano mijenja i razvija. Zajedno s čovjekom kao pojedincem, mijenja se i razvija i društvo kojeg čine pojedinci. S razvitkom društva i čovjeka dolazi do pojave novih izazova i teškoća današnjice. S pojavom tehnološkog napretka dolazi do nezaustavljivih promjena na svakom području života čovjeka. Izazovi vremena utječu na kvalitetu života pojedinca (Žganec, 1995.). S jedne strane, dolazi do pojave otuđenosti čovjeka, dok s druge strane dolazi do senzibiliziranja i humaniziranja čovjekove svijesti o svijetu u kojem živi (Domazet, 2006.). Pesimizam i razni strahovi se sve više uvlače među ljude. Čovjek neprestano pokušava naći rješenja za prepreke koje sadašnjica pred njega stavlja. Pokušava naći sigurnost i mir, koje mu današnjica sve više oduzima. Moderan čovjek ima sve veću potrebu da bude savjetovan, poučen (Vugdelića, 2016.). Budi se želja da pored tjelesnog bude i duhovno biće. Ukoliko, čovjek brine te zadovoljava samo tjelesne potrebe, ne mareći za duhovnu dimenziju može se dovesti do situacije da je „gladan s punim želudcem“ (Vugdelića, 2016.). Dovodi se do situacije da su zadovoljene samo neke potrebe. Time on ostaje nepotpun, duhovno gladan. Sve više ljudi rješenje, svakodnevnih problema, vidi u duhovnosti. Duhovnost govori o stvarima koje su važne za živote pojedinaca. Govori o svrsi i smislu života, o miru, sreći, ljubavi, o životu i smrti (Domazet, 2006.). Duhovnost obrađuje sve one teme koje na razne načine tište i muče modernog čovjeka. Iz tog razloga čovjek sve više pažnje pridaje svojoj duhovnoj dimenziji. Radom na svojoj duhovnoj dimenziji želi povećati svoju dobrobit i kvalitetu života te biti ispunjen. Povećanjem dobrobiti i kvalitete života pojedinca i zajednice bavi se i struka socijalnog rada. Socijalni rad primjenom znanja i teorija socijalnog rada i društveno-humanističkih znanosti nastoji odgovoriti na izazove društva i pojedinaca. Socijalni radnici cjelovitim pristupom čovjeku, stavljajući njega u središte pomažućeg procesa nastoje pomoći korisniku. Usmjeravajući se na osobu te sve njezine dimenzije socijalni radnici bi trebali uzeti u obzir i duhovnu razinu korisnika. Iako je duhovnost bila prisutna u začetcima stvaranja struke socijalnog rada, ona je s vremenom postala dio privatnosti korisnika te u kao takvu socijalni radnici nisu smjeli zalaziti (Leutar, 2023.). U posljednjih nekoliko desetljeća ponovno se prepoznaje važnost i uloga duhovnosti u socijalnom radu te ona postaje predmetom istraživanja i propitivanja

(Leutar i Leutar, 2010., prema Leutar 2023.). Naime, duhovnost je jedna od četiri čovjekove dimenzije te je kao takva neizostavan dio holističkog pristupa koji je izrazito važan u praksi socijalnog rada (Štambuk, 2017.). Ukoliko se korisnik nalazi u krizi zbog traume, bolesti ili rane duhovne duše, nju je potrebno na isti način izliječiti. Potrebno ju je izliječiti duhovnim putem. Jedan od načina rješavanja trauma, bolesti i rana duhovne duše jest terapija hagioterapijom. Hagioterapija zauzima mjesto između psihologije, psihoterapije te psihijatrije i pastoralnog djelovanja Crkve (Ivančić, 2019.). Ona proučava, traži terapijske postupke i ozdravlja duhovnu dušu, njezine traume, rane i bolesti (Ivančić, 2019.). Hagioterapija je relativno nov pojam na području znanosti i prakse te mnogi s istom nisu upoznati. Mnoštvo metoda rada na području socijalnog rada otvara prostor i mogućnosti primjene hagioterapije u svom radu. Ovim radom se nastoji približiti sama tema hagioterapije te ukazati na činjenice o primjeni iste u socijalnom radu. U prvom dijelu rada pružiti će se pregled teme duhovnosti te njezina primjena u socijalnom radu. Nakon toga, usredotočiti ćemo se na hagioterapiju te prikaz najvažnijih područja i postavki hagioterapije. Nakon hagioterapije, prije završnog dijela biti će nešto riječi o socijalnom radu, njegovoj praksi te područjima primjene. U završnom dijelu rada obrađujemo činjenice za primjenu hagioterapije u socijalnom radu te dajemo uvid u područja primjene hagioterapije u praksi socijalnog rada.

2. Duhovnost

Ljudi se svakodnevno susreću s različitim životnim situacijama. Neke od tih životnih situacija sa sobom nose određene prepreke, izazove koji im utječu na svakodnevnicu. Živeći takvim životom pojedinci pokušavaju pronaći krajnji smisao i svrhu života. Upravo ta potraga za svrhom i smislom života te potreba za istima se može shvatiti kao duhovnost čovjeka (Leutar i Leutar, 2017.). Pored smisla i svrhe života duhovnost obuhvaća i teme poput mira, zdravlja, sreće, ljubavi, života te smrti (Leutar i Leutar, 2017.). Osobe mogu na više načina izražavati svoju duhovnost. Jedan od tih načina jest kroz formalnu religijsku praksu (Dučkić i Blažeka Kokorić, 2014.). Često se pojmovi religioznosti i duhovnosti poistovjećuju iako postoje određene razlike između navedenih pojmova. Naime, pojam religioznosti moguće je definirati u užem te širem smislu. Religioznost u širem smislu označava konfesionalnu pripadnost i uključenost osobe u vjerske prakse (Dučkić i Blažeka Kokorić, 2014.). S druge strane religioznost

u užem smislu obuhvaća odnos čovjeka prema religiji, osobni doživljaj važnosti religije u životu te osobnu povezanost uz sveto, nadnaravno (Črpić i Zrinščak, 2010., prema Dučkić i Blažeka Kokorić, 2014.). Dakle, religioznost se odnosi na individualni, osobni odnos prema Bogu, dok se duhovnost odnosi na područje ljudske egzistencije (Leutar i Leutar, 2010.). Isto tako religioznost ima individualni i kolektivni karakter, dok duhovnost ima elemente individualnog karaktera (Nedeljković, 2017.). Religioznost i duhovnost međusobno se ne isključuju. Osoba koja je religiozna može biti i duhovna. Isto tako osoba može biti religiozna bez duhovnosti ili pak duhovna bez religioznosti. Nadalje, prema MacKinlay (2006.) duhovnost i religioznost nije moguće u potpunosti odvojiti. Religioznost, kao sastavnica duhovnosti, upravo nastaje iz duhovnosti (MacKinlay, 2006.). Osobe koje kažu da su duhovne bez religioznosti najčešće se žele odvojiti od religioznosti koju katkada smatraju moralizirajućom, dogmatskom i preuskom (Bešlić, 2017.). Pojam duhovnosti je otvoreniji i širi pojam te je više prisutan u sekulariziranom svijetu. Pojam duhovnosti je bilo teško definirati s obzirom da se prilikom definiranja pojma koriste pojmovi religije, vjere i duhovnosti kao sinonimi (Leutar i Leutar, 2017.). Upravo zbog navedenih situacija često pojedincima nije jasno što točno označava pojam duhovnosti. Korijen riječi duhovnosti pronalazimo u latinskoj riječi *spiritus* (dah, disanje). U širem smislu duhovnost je oznaka duhovne dimenzije čovjeka, pored njegove tjelesne i psihičke (Leutar i Leutar, 2017.). U užem smislu duhovnost označava aktivnost kojom dolazi do razvitka duhovne sposobnosti čovjeka (Leutar i Leutar, 2017.). Duhovnost se sastoji od kognitivnih, iskustvenih te ponašajnih aspekata. Potraga za smislom, svrhom, istinom, uvjerenjima, vrijednostima se odnosi na kognitivni aspekt duhovnosti (Leutar i Leutar, 2017.). Osjećaji nade, mira, utjehe te podrške čine iskustveni aspekt te se on ogleda kroz unutarnje resurse pojedinca (Dučkić i Blažeka Kokorić, 2014.). Primjena duhovnih uvjerenja te unutarnjeg duhovnog stanja u svakodnevnicu obuhvaća ponašajni aspekt (Leutar i Leutar, 2017.). Duhovnost utječe na način življenja te pomaže u nošenju s kriznim situacijama (Dučkić i Blažeka Kokorić, 2014.).

2.1. Duhovnost kao resurs osnaživanja pojedinca

Kao što je već spomenuto u prethodnom dijelu, duhovnost pored toga što utječe na stil života, pomaže u suočavanju sa životnim krizama. Duhovnost nudi sredstva za suočavanje sa stresom, nudi društvenu podršku, pridonosi dobrobiti te utječe na

ukupnu kvalitetu života (Dučkić i Blažeka Kokorić, 2014.). Pored toga što je duhovnost važna kod osnaživanja pojedinca u teškim i izazovnim razdobljima, duhovnost predstavlja i izvor otpornosti (Walsh, 2006., prema Dučkić i Blažeka Kokorić, 2014.). Učestala duhovna praksa pojedincu može pomoći pri ublažavanju negativnih učinaka stresa (Seeman i sur., 2003., prema Dučkić i Blažeka Kokorić, 2014.). Prema Jackson (2010) svakodnevno duhovno iskustvo pridonosi smanjivanju i eliminiranju štetnih utjecaja stresa. Nadalje, duhovna praksa potiče osobnu koherentnost, koja može pozitivno utjecati na mentalno zdravlje osobe (Plumb, 2011., prema Dučkić i Blažeka Kokorić, 2014.). Kada se pojedinac nađe u izazovnom i kriznom razdoblju najčešće dolazi do propitivanja samog smisla, svrhe života, gdje zapravo dolazi do većeg otvaranja ka samoj duhovnosti osobe. Isto tako, duhovnost pomaže pri određenju životnog smisla, koji zatim prevladava osjećaje samoće i usamljenosti te doprinosi boljem mentalnom zdravlju osobe. Pružanjem osjećaja nade i smisla osoba može smanjiti negativne osjećaje straha i tjeskobe. Osoba u razmatranjima, pojedinim duhovnim ritualima može pronaći vlastiti izvor mira i ispunjenja koji zatim može predstavljati izvor snage za daljnje aktivnosti. Važnost duhovnosti kao resursa osnaživanja ogleda se i u činjenici da je svaki čovjek po naravi duhovno i tjelesno biće. Naime, ljudska osoba predstavlja cjelinu četiriju dimenzija: tjelesne, emocionalne, društvene i duhovne (Nikić, 2005., prema Nedeljković, 2017.) Svaka dimenzija je podjednako važna i bitna za ispravno djelovanje čovjeka, pa tako i dimenzija duhovnosti. Duhovnost kao resurs osnaživanja pojedinca primjenjiv je u praksi socijalnog rada. Naime, holistički pristup ključan je za struku socijalnog rada te upravo on govori o stavljanju čovjeka u središte događanja uzimajući u obzir sve njegove karakteristike i dimenzije. Potrebno je korisnicima pružiti što cjelovitiju i obuhvatniju uslugu, a to je upravo moguće uzimajući u obzir i duhovnu dimenziju čovjeka.

2.2 Duhovnost kao resurs jačanja obiteljske otpornosti

Duhovnost predstavlja isto tako važan resurs snage i otpornosti s kriznim situacijama i na razini obitelji. Duhovni stavovi i uvjerenja mogu povećati kohezivnost u bračnoj i obiteljskoj zajednici (Dučkić i Blažeka Kokorić, 2014.). Prema istraživanju Leutar i Leutar (2017.) neki od izvora snage u duhovnosti za obitelj su: spoznaja vrednota vjere, nade i ljubavi, molitva, Božja Riječ, pripadnost duhovnoj zajednici, sakramenti,

duhovno vodstvo, duhovna literatura, hodočašća, seminari, predavanja, zajedništvo, permanentna duhovna edukacija, obnavljanje u duhovnosti i prakticiranje duhovnosti u obitelji. Isto tako važni čimbenici otpornosti su unutarnji i vanjski izvori podrške. Oni se ogledaju u emocionalnoj podršci članova međusobno, ali i u podršci drugih zajednica. Nadalje, osobne karakteristike pojedinca, člana obitelji su važan izvor snage. Naime, unutarnje snage pojedinca o ispravnom vrednovanju samog sebe, vjerovanja o nadi, ljubavi, vjeri u Boga te smislenosti života predstavljaju važan čimbenik obiteljske otpornosti (Grotberg, 1998., prema Dučkić i Blažeka Kokorić, 2014.). Pored navedenih čimbenika važno je još istaknuti i važnost socijalnih vještina pomoću kojih obitelj može lakše prebroditi krize (Grotberg, 1998., prema Dučkić i Blažeka Kokorić, 2014.). Socijalne vještine se mogu ogledati u kreativnom rješenju obitelji da se usredotoči na bitno i otpusti nebitno te se prepusti vodstvu (Leutar i Leutar, 2017.). Isto tako postoje predispozicije za djelotvorno djelovanje duhovnosti. Njegovanje duhovnosti kod djece unutar obitelji, prakticiranje vjerskih praksi u obitelji, sudjelovanje u duhovnoj zajednici, duhovna dimenzija roditelja, te važnost spoznaje da je Bog ljubav (Leutar i Leutar, 2017.). Otpornost obitelji uključuje složeni proces pozitivne adaptacije, održavanje obiteljske povezanosti te očuvanja mentalnog zdravlja članova obitelji (Doležal, 2006., prema Dučkić i Blažeka Kokorić, 2014.). Duhovnost je moguć resurs za razne obiteljske rizike. Prema Leutar i Leutar (2017.) obiteljske krize gdje je duhovnost moguć izvor otpornosti su: slučaj bolesti, starosti i starenja, invaliditeta, narušenih bračnih i obiteljskih odnosa, siromaštva, smrti i promjena koje dovode do ranjivosti odnosa unutar obitelji. Krize obitelji mogu osnažiti i povezati članove obitelji te će oni po završetku krize izaći osnaženiji te bogatiji za jedno iskustvo.

3. Hagioterapija

Pojam hagioterapije još uvijek je relativno nov pojam. Naime, pojedinci ne znaju da li bi hagioterapiju povezali uz crkvenu zajednicu ili pak uz psihoterapijske metode. Postoje i oni koji nikada za pojam hagioterapije nisu niti čuli. Hagioterapija je određena novost na području znanosti i terapije (Ivančić, 2019.). Ona se nalazi između psihologije, psihoterapije i psihijatrije s jedne strane te religije i pastoralnog djelovanja Crkve s druge strane (Ivančić, 2019.). Medicina se bavi vegetativnom dušom, psihičkom dimenzijom čovjeka bavi se psihijatrija i psihoterapija, dok se duhovnom

dušom bavi hagioterapija. Naziv terapije joj možemo dati jer ona proučava, traži terapijske postupke i ozdravlja duhovnu dušu, njezine traume, rane i bolesti (Ivančić, 2019.). S druge strane, ona ne liječi psihičku dušu te ju je zbog toga potrebno odvojiti od psihoterapije. Naime, duhovna duša upravlja čovjekovim duhovnim organizmom (Ivančić, 2019.) te ima svoje duhovne rane, bolesti i traume, koje je nužno liječiti (Ivančić, 2007.). To liječenje je upravo moguće putem hagioterapije. Naime, ukoliko je područje duhovne duše ranjeno, ozdravljenje je moguće jedino duhovnim putem. Taj put ka ozdravljenju, izlječenju duhovnih rana, trauma i bolesti je svet (Ivančić, 2019.). Uzimajući u obzir prethodno napisano, hagioterapija je sveta te se dotiče svetog predjela čovjekova bića, prisutnosti samog Stvoritelja (Ivančić, 2019.). Isto tako i sami korijeni riječi hagioterapija označavaju hagioterapiju kao svetu. Naime, riječ hagioterapija korijene vuče iz grčkog jezika te znači liječenje svetoga (*hagios*-svet; *therapeuo*-liječiti). Prvotno se pojam hagioterapije, u razdoblju srednjega vijeka, odnosio na duhovna ozdravljenja hodočasnika na grobovima svetaca (Ivančić, 2019.). Naime, vjernici su hodočastili na grobove svetaca te su ondje doživljavali duhovna ozdravljenja. Hagioterapijom se može baviti na dvije razine, individualnoj i društvenoj. Mikroterapija se odnosi na liječenje pojedinca te se ona provodi u centrima za hagioterapiju. Makroterapija se odnosi na liječenje društva te se ona provodi putem medija, skupova, seminara ili pak tribina. Registraciju hagioterapije je provela zajednica Molitva i Riječ te ona kontrolira rad hagioasistenata te sustavno educira i nadzire njihovu praktičnu i teoretsku spremu. Isto tako, važno je za napomenuti kako hagioterapijski rad smije provoditi isključivo osoba koja je član zajednice Molitva i Riječ.

3.1. Početak i razvoj hagioterapije

Profesor Tomislav Ivančić, utemeljitelj hagioterapije, se služio ranokršćanskim katekumenama pri stvaranju praktičnog modela suvremene evangelizacije. U trećem dijelu modela, suvremene evangelizacije, se provodi čišćenje i prosvjetljavanje čovjeka na putu u Crkvu (Ivančić, 2019.). Tijekom vremena navedeni, treći dio, modela se počeo zasebno upotrebljavati. Činio je poseban način pomaganja ljudima u njihovim potrebama, krizama i očaju (Ivančić, 2019.). U kolovozu 1990. godine u Zagrebu je osnovan Centar za duhovnu pomoć. Osnovan je s ciljem stručnije i bolje pomoći ljudima. Nakon osnivanja Centra i praktične primjene rada dolazi do potrebe

znanstvenog i istraživačkog potkrepljenja navedenog rada (Ivančić, 2019.). Naime, na taj bi se način znanstvenim putem mogao obrazložiti rad te se istodobno razvijati metoda ozdravljenja duha. Godine 1994. Tomislav Ivančić metodi, ozdravljenja čovjekove duhovne dimenzije, daje naziv hagioterapija. Zatim su uslijedile škole za obuku djelatnika koji bi radili u centrima za hagioterapiju. Budući hagioasistenti su se, pored školovanja u Hrvatskoj, školovali u Austriji, Njemačkoj, Belgiji, Nizozemskog, Švicarskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Italiji, Irskoj, Engleskoj, SAD-u te u Ukrajini. Godine 2006. u Zagrebu je organiziran prvi znanstveni Simpozij o hagioterapiji (Ivančić, 2019.). U razdoblju od 2009. do 2017. godine održano je osam Međunarodnih studija hagioterapije i antropološke medicine. Isto tako napisani su brojni diplomski radovi, znanstveni članci te knjige u kojima je obrađen sadržaj i rad hagioterapije. U početku provedba hagioterapije je bila ista kao molitve za njujarnje iscjeljenje (Ivančić, 2019.). Protekom vremena te provedenim istraživanjima je utvrđena postojanost mehanizama duha koji služe pri ozdravljenju duha (Ivančić, 2019.). Novi hagioterapijski pristup pripada u opću terapijsku, profanu djelatnost čovječanstva (Ivančić, 2019.). Hagioterapijski duhovni pristup daje doprinos u proučavanju znanstvene literature na području neuroznanosti jer ima izvore u znanstvenom istraživanju čovjekovog mozga, svijesti te u istraživanju gena i čovjekovih vjerovanja (Ivančić, 2019.). Hagioterapija je novija, znanstveno utemeljena, terapijska mogućnost za ozdravljenje duhovnih duša namijenjena svim ljudima koje pate, bez obzira na svjetonazor.

3.2. O osnivaču

U prethodnom poglavlju navedeno je kako je utemeljitelj hagioterapije profesor Tomislav Ivančić. U ovom dijelu rada biti će nešto više riječi o samom utemeljitelju. Tomislav Ivančić rođen je u Davoru, kod Nove Gradiške, 1938. godine. Godine 1966., po završetku filozofskog i teološkog studija u Zagrebu, postaje svećenik. Zaređen je za svećenika zagrebačke nadbiskupije. Stekavši magisterij iz filozofije te doktorat iz teologije na papinskom sveučilištu Gregoriana u Rimu, vraća se 1971. godine u Zagreb. U Zagrebu postaje profesor Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Pored rada na fakultetu Tomislav Ivančić je bio pročelnik katedre fundamentalne teologije, urednik vodećeg znanstvenog časopisa u Hrvatskoj s područja teologije Bogoslovske smotre, član uredništava i suradnik brojnih teoloških

časopisa te član Društva hrvatskih književnih prevoditelja. Kanonikom zagrebačkog Prvostolnog kaptola postaje od 1983. godine. U znanstvenom području se bavio temama filozofije, teologije i književnosti. Posebice je istraživao čovjekovu egzistencijalno-duhovnu dimenziju. Istraživanjem je došao do zaključka da je nužan razvoj duhovne medicine, koja bi zajedno uz somatsku i psihičku medicinu činila cjeloviti pristup liječenju čovjeka. Iz navedenog zaključka je razvijena metoda hagioterapije te je osnovan Centar za duhovnu pomoć u Zagrebu. Tomislav Ivančić školuje djelatnike za rad u centrima te za vođenje seminara za evangelizaciju. U razdoblju od 1998. godine do 2001. godine bio je dekan Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu te je 2001. godine izabran za rektora Sveučilišta u Zagrebu. U godinama 2004. te 2009. izabran je za člana Međunarodne teološke komisije od strane Pape Ivana Pavla II. Papinskim kapelanom s titulom monsignor imenovan je 2010. godine. Tomislav Ivančić preminuo je 2017. godine u Zagrebu.

4. Područja hagioterapije

Kao što je već spomenuto u ranijem dijelu rada hagioterapija je znanstvena metoda na antropološkom području te se razvija na području antropološke medicine (Ivančić, 2023.). Cilj i zadaća hagioterapije je proučavanje i liječenje antropološke razine čovjeka (Ivančić, 2023.). Ono što je objekt i subjekt rada, metode hagioterapije jest duhovna duša. Hagioterapija ne obrađuje tjelesno, psihičko niti teološko područje, već područje duhovne duše. Kako bismo bolje razumjeli hagioterapiju kao metodu rada potrebno se prvo upoznati s četiri područja u hagioterapiji. Ta četiri područja su: patologija, terapija, dijagnoza i antropologija.

4.1. Hagioterapijska patologija

Patologija je znanost koja se bavi bolestima i patnjama čovjeka (Ivančić, 2019.). Hagioterapijska patologija proučava navedeno u kontekst čovjekove duhovne razine. Sve traume i bolesti duhovne duše su vidljive u osobnosti čovjeka te se na taj način mogu proučavati (Ivančić, 2023.). Povrijeđena osobnost i dostojanstvo osobe predstavljaju najteže rane i bolesti. Rane i bolesti dovode do osjećaja bezvrijednosti, nesposobnosti, dovode do samosažaljenja te bijega od samog sebe. Osobe u tim životnim situacijama bijeg i izlaz iz takvih situacija pokušavaju naći na razne načine. Jedni se osamljuju, drugi izlaz i rješenje vide u ovisnostima, treći primjerice osjećaju

srđitost i bijes prema drugim ljudima. Isto tako se osobe mogu udaljiti od Boga i ljudi te vjerovati kako im nitko ne može pomoći.

4.2. Terapija

Hagioterapija se sastoji od duhovne terapije koja ima za cilj ublažiti ili ukloniti duhovnu bol, izliječiti duhovnu traumu ili bolest na duhovnoj duši (Ivančić, 2007.). Liječe se uzroci, ne simptomi (Ivančić, 2023.). Umjesto izraza liječenja duhovne duše, možemo koristiti i izraz donošenja zdravlja ondje gdje je zlo načinilo štetu (Ivančić, 2019.). Naime, bolest duhovne duše je samo manjak nečega što nedostaje u istoj. Terapijom je potrebno pomoći osobama da shvate da su željeni, ljubljeni i sposobni poput drugih ljudi (Ivančić, 2023.). Prema utvrđenom stanju duhovne duše, terapije možemo podijeliti na kognitivne, aksiološke ili antropološke (Ivančić, 2007.). Kognitivna terapija omogućuje osobi spoznaju o funkcioniranju njegove duhovne duše. Pojašnjava na koji su način traume, bolesti ili određene devijacije utjecale na funkcioniranje duše. Traume, bolesti ili devijacije mogu biti razne. Primjerice to mogu biti pogrešne slike o sebi, drugima, Bogu, zatim kriva spoznaja o grijehu, zlu, krijepostima ili neke druge. Katkada je i sama spoznaja i identifikacija devijacije, traume i bolesti dovoljna za početak ozdravljenja (Ivančić, 2007.). Aksiološka terapija govori o ulozi morala i etičnosti u čovjekovu životu (Ivančić, 2007.). Ovom terapijom se nastoji osobu potaknuti da svoj negativni stav o životu zamijeni pozitivnim. Nemoralno vladanje, zlo, djelovanje suprotno dobroti, istini, ljepoti i jedinstvu čovjeka razara mozak i čovjeka. S druge strane moralno djelovanje, odluke za istinom, dobrotom, ljubavi i ljepotom izgrađuju i liječe čovjeka. Posljednja, antropološka terapija, se bavi temeljnim, egzistencijalnim i aktualnim traumama i bolestima. Pet je vrsta antropološke terapije: agapoterapija, pistis terapija, eirenoterapija, dinamisterapija te pneumatoterapija (Ivančić, 2007.). Navedenih pet vrsta antropološke terapije se bavi temama bezuvjetne ljubavi, oslobađanja od straha i nepovjerenja, pomirbom pacijenta sa samim sobom i drugima, temama ovisnosti te vježbanju u vrlinama, odricanju poroka te molitvi za temeljne vrijednosti.

4.3. Dijagnoza

U medicinskom rječniku dijagnosticirati nešto bi značilo pronaći uzroke boli s ciljem izlječenja i ozdravljenja čovjeka. Cilj dijagnoze u hagioterapiji jest otkriti uzroke boli, traume i bolesti duše čovjeka. U hagioterapiji dijagnoza se obavlja pomoću

svojevrsnog upitnika (Ivančić, 2007.). Naime, nakon što osoba iznese razlog svog dolaska hagioasistenti postavljaju pitanja na temelju kojih se može više saznati o samoj bolesti. Osobito su važna kraća pitanja kojima se propituju događaji u korisniku od začeca do sada (Ivančić, 2023.). Isto tako, dijagnozu je moguće postaviti prema simptomima osobe. Simptomi se dijele prema duhovnim patnjama: egzistencijalni simptomi, bazični te specifični simptomi (Ivančić, 2019.). Egzistencijalni simptomi nose intelektualne znakove te ljudi razmišljanjem dotiču boli (Ivančić, 2019.). Bazični simptomi su u velikoj mjeri agresivni, depresivni te ispunjeni krivicom ili bijegom od krivice (Ivančić, 2019.). Specifični simptomi su oni koji su zapravo suprotnost od obilježja zdrave duše. Primjerice, umjesto radosti kod osobe susrećemo simptom žalosti, potištenost umjesto optimizma, neodlučnost umjesto odlučnosti te mnoge druge. Značajan doprinos pri postavljanu dijagnoze daju korisnici. Naime, govoreći o uzrocima tegoba te o simptomima istih korisnik doprinosi uspješnosti procesa. Na temelju svih dobivenih i prikupljenih informacija se u daljnjem postupku određuje uzrok duhovne ranjenosti te se određuje odgovarajuća duhovna terapija.

5. Hagioterapijska antropologija

U prethodnom poglavlju je bilo nešto više riječi o tri područja hagioterapije: dijagnozi, terapiji i patologiji. Četvrto područje, antropologija, će biti detaljnije opisana u ovom dijelu rada. Za početak pojam hagioterapijska antropologija označava znanost o čovjeku koja se bavi proučavanjem duhovne duše u kontekstu patologije i terapije (Ivančić, 2019.). Ona proučava izranjenu duhovnu dušu kojoj je potrebna terapija (Ivančić, 2021.). Naime, duhovna duša se smatra središtem čovjeka te se upravo u tome ogleda važnost njezina proučavanja. Isto tako, prema Ivančić (2021.) izranjenost duhovne duše može biti uzrok za veliki udio čovjekovih bolesti. Imajući na umu prethodno napisano, ozdravljenje duhovne duše pridonosi sveukupnom zdravlju čovjeka. Čovjek ima i psihu, no ona je za razliku od duše, koja je bliža višem životu, bliža nižem, tjelesnom životu (Ivančić, 2019.). Psihosomatska, zemaljska i duhovna, nebeska stvarnost sačinjavaju čovjeka (Ivančić, 2021.). Čovjek je kompleksno biće te kako bismo ga razumjeli moramo čovjeka sagledati razumom. Potrebno je sagledati sve čovjekove dijelove, elemente. Vođeni napisanim, ukoliko želimo razumjeti čovjekovu duhovnu stranu potrebno je prvo istražiti samog čovjeka. To ćemo moći jedino ukoliko prvo pokušamo shvatiti što je duh, kako on postoji i djeluje u čovjeku.

Duhovnu dušu čovjeka je potrebno sagledati iz više konteksta kako bismo dobili cjelovitu sliku. Iz konteksta filozofije, teologije te iz konteksta suvremenih znanstvenih istraživanja.

6. Duhovna duša

6.1. Duhovna duša u kontekstu filozofije

Filozofija je znanost koja se bavi proučavanjem cjelovitih stvarnosti (Ivančić, 2019.). Ona dublje zadire u postojanost i podrijetlo promatranih i izučavanih pojava i predmeta. Ona se služi intelektualnom, sveobuhvatnom spoznajom kojom nastoji pronaći uzroke svega. Postojanje, egzistencija ili bitak jesu prvi objekti proučavanja u filozofiji (Ivančić, 2021.). Govoreći o filozofiji trebamo spomenuti i pojmove metafizike te ontologije. Metafizika se bavi proučavanjem bića ukoliko biće sudjeluje u postojanju (Ivančić, 2019.). S druge strane ontologija proučava samo postojanje, što ono jest (Ivančić, 2021.). Metafizika i ontologija proučavaju biće ukoliko jest, dok sve preostale filozofske discipline proučavaju bića kako jesu, kako postoje. Nadalje, čovjeka se iz perspektive filozofske antropologije proučava pomoću njegovih zadnjih uzroka i razloga (Ivančić, 2021.). Baš poput načina na koji se proučava čovjek, iz perspektive filozofske antropologije, moguće je definirati duha. Naime, duh je istovremeno prva i posljednja, krajnja stvarnost iz koje sve kreće (Ivančić, 2021.). Duh nije ograničen niti jednom pojavom, već je slobodan. Zajedno sa slobodnim duhom se razvija i sam čovjek. On ima bezbroj mogućnosti te se uvijek razvija u skladu sa svojim spoznajama. Slobodan čovjek može biti jedino onaj koji misli, govori i djeluje pozitivno, u suprotnom će ga negativne misli, riječi i djela zarobiti. Isto tako čovjek uvijek nadilazi samoga sebe. On istražuje, pored zemaljskih stvari, neograničene objekte. Svrha čovjeka je transcendencija, nadilaženje ograničenja, spoznaja i životnih odluka, koja ga čini duhovno zdravim, slobodnim (Ivančić, 2021.). Govoreći o duhu i tijelu važno je napomenuti njihovu neodvojivost. Ne postoji tijelo bez duše niti duša bez tijela (Ivančić, 2021.).

6.2. Duhovna duša u kontekstu teologije

U prethodnom dijelu rada smo govorili kako je bit filozofije istraživanje uzroka pojava. Bit teologije, o kojoj će nešto više riječi uskoro biti napisano, jest istraživanje svjesnog bića (Ivančić, 2021.). Ona daje smjernice ostalim znanostima, jer ukoliko

znanstvenim putem spoznamo što je duh moći ćemo razumjeti ostale fizikalne, biološke te duševne čovjekove procese. Duh je prema teologiji temeljna stvarnost, uzrok svega drugoga. Upravo taj duh jest Bog. Bitak svega, gledajući iz perspektive filozofije. Uzrok, smisao, pokretač svega što nas okružuje. Dakle duh je osoba te radeći na duhovnoj razini doprinosimo preobrazbi društva i svijeta (Ivančić, 2021.).

6.3. Duhovna duša u kontekstu suvremenih znanstvenih istraživanja

Empirijske znanosti koriste racionalnu inteligenciju kako bi istražile stvarnost koja nas okružuje. Mjerenjima, matematičkim te fizikalnim metodama se nastoje dokazati određene zakonitosti koje se zatim eksperimentom ponavljaju te dokazuju istraženo. Objekt empirijskih istraživanja postao je i duh čovjeka. Neuroznanost je jedna od grana znanosti koja je proučavajući mozak spoznala kako upravo duh može ponuditi odgovore na određena pitanja o mogućnostima mozga te samog čovjeka (Ivančić, 2021.). Prvu znanstvenu činjenicu koju možemo navesti jest placebo i nocebo- efekt. Prema Eccles (2007.) vjera u samu djelotvornost liječenja je ključna činjenica placebo efekta. Naime, samo vjerovanje u pozitivan ishod procesa pomoći može utjecati na djelotvornost procesa bez obzira na primijenjene tehnike ili vrste terapija. S druge strane, negativna uvjerenja mogu dovesti do određenih psihogenih bolesti koje zatim utječu na samo stanje osobe (Eccles, 2007.). Placebo i nocebo- efekt prikazan na primjeru duha govori sljedeće. Ukoliko osoba u životu stvori zdrave navike, krijeposti i vrline one će upravljati životom osobe te će se sjediniti sa samom osobom. S druge strane, ukoliko osoba stalno misli, vjeruje, pada pod utjecaj zla ona sebi škodi te se dovodi u opasnost od određenih bolesti (Ivančić, 2021.). Temom bolesti se bavio i antropolog Arthur Jores. On je došao do zaključka da je sedamdeset posto ljudskih bolesti isključivo ljudske bolesti te da ih nemaju životinje. Smatrao je kako su uzroci navedenih ljudskih bolesti duhovne razine jer upravo duhovnu razinu nemaju životinje (Ivančić, 2021.). Važnost duhovne razine isticao je neuropsihijatar Viktor Frankl koji je tvrdio kako se uzroci i razlozi psihičkih oboljenja mogu pronaći u duhu osobe. Zbog svojih tvrdnji nailazio je na negodovanja i poricanja kolega, no on je dokazao kako se psiha ne može razumjeti bez poznavanja egzistencijalne i duhovne dimenzije čovjeka (Ivančić, 2021.). Nadalje, američki genetičar Francis S. Collins je prvi otkrio genski zapis u čovjeku (Ivančić, 2021.). Otkrio je kako je čovjek Božji plan i projekt te kako je upravo taj zapis odgovoran za čovjekov razvoj (Ivančić, 2021.). Za emocionalno

stanje, koje ćemo osjećati tijekom svojega razvoja, odgovorna je naša intuicija. Naime, prema Danielu Golemanu moralne odluke u čovjeku bude dobro te stvaraju pozitivne emocije (Ivančić, 2021.). S druge strane negativne misli, odluke, grijeh, korupcija te druge negativne stvari razaraju čovjeka te ga onemogućuju da se razvija dovodeći ga do stanja mrzovoljnosti, samosažaljenja i depresije.

6.4. Duhovne sposobnosti

Nakon što je u prethodnim poglavljima objašnjeno što je to ili tko je to duhovna duša čovjeka, iz više aspekata, sada će bit nešto više riječi o samom funkcioniranju duhovne duše. Duhovna duša, antropološka dimenzija čovjeka, ima određene sposobnosti. Te sposobnosti se nazivaju organizmom (Ivančić, 2023.). Organizmom raspolaže, upravlja sam čovjek. On nosi funkcije organa unutar organizma (Ivančić, 2023.). Povezanost čovjeka i organizma duha se ogledaju u čovjekovoj osobnosti. Naime, sve promjene u organizmu, organima duhovne duše, se mogu prepoznati u čovjekovoj osobnosti (Ivančić, 2023.). Organizam duhovne duše sastavljen je od više organa, sastavnica. Organi duhovne duše su: život, savjest, etika, moral, razum, intelekt, svijest, sloboda, srce, karakter, kreativnost, religioznost, Bog te čovjekov smisao (Ivančić, 2023.). Život je prvi i najvažniji organ duhovne duše. Čovjeka nema ukoliko nema života. Čovjek može postojati na dvije razine, zemaljskoj te na duhovnoj razini. Na ovozemaljskom postojanju možemo sresti razne ljude te smo izloženi raznim utjecajima. Utjecaji mogu biti pozitivni ili negativni. Organ savjesti upozorava čovjeka na opasnosti zla te nastoji čovjeka usmjeriti na ispravan put (Ivančić, 2023.). Kako se čovjek odnosi prema savjesti istražuje etika. Mudrost, mogućnost dubljih znanstvenih otkrića, priznavanje i poštovanje čovjeka, sigurna budućnost su neke od vrlina koje etika donosi čovjeku (Ivančić, 2023.). Nešto više od etike predstavlja moral. Organ morala obuhvaća cijeli život i cijelog čovjeka te doprinosi izgradnji čovjeka te ga povezuje sa Stvoriteljem (Ivančić, 2023.). Organom razuma možemo proučavati sve materijalno, biološko te psihičko, on je spoznajna sposobnost čovjeka (Ivančić, 2023.). Viša spoznaja je moguća organom intelekta. Svijest je, s druge strane, viša spoznaja od intelekta te od razuma. Ona ulazi u dubine čovjekove duhovnosti te može vidjeti što je sve pohranjeno u čovjeku (Ivančić, 2023.). Baš kao što čovjek tijekom života može iskusiti određene opasnosti, ali i dobre, pozitivne stvari tako i organ slobode čovjeku može predstavljati sposobnost, ali i opasnost. Naime, čovjek je slobodan

izabrati između dobra i zla, slobodan je izabrati vlastiti životni put. Svo izabrano zlo ili dobrota, životni promašaji i odluke se nakupljaju u organu srca. Srce je centar svih čovjekovih aktivnosti (Ivančić, 2023.). Važno je srce uvijek držati čistim kako bi čovjek bio dobar te kako bi iz njegovog srca izlazila sama dobrota i pozitivne emocije. Sve vrline i krijeposti čovjeka nalaze se u organu karaktera. Pomoću svojih vrlina čovjek izvršava svoju bit, a to je da radi. Pred čovjeka se svakodnevno stavljaju određeni zadaci koje mora rješavati. Svaki čovjek ima svoje zadaće i svoj životni smisao. Svaki čovjek je posebno stvoren za svoj cilj i djelatnost. U rješavanju zadataka te dolasku do svog cilja čovjeku od pomoći može biti njegova kreativnost. Idući organ jest religioznost. Religioznost predstavlja sposobnost čovjeka da traži komunikaciju s Bogom (Ivančić, 2023.). grijeh je taj koji može narušiti sposobnost religije te onemogućiti njezino djelovanje. Svaki organ je sačinjen od mnoštva atoma. Upravo je Bog srce svih atoma, On je sveprisutni. On upravlja te drži sve što postoji. Od izuzetne je važnosti za hagioasistenta da poznaje sadržaje duhovne duše kako bi mogao pomoći osobi. Naime, baš poput liječnika kada liječi i hagioasistent mora znati što se događa sa svakim dijelom duše te gdje je sami izvor traume i kolika je njezina rasprostranjenost. Na temelju svega znanog i onoga što prikupi od strane osobe hagioasistent će znati koje bi terapije bile efikasne te primjerene s obzirom na duhovnu dušu. Sve navedeno vezano uz poznavanje organa duhovne duše, funkcioniranja istih te primjena odgovarajuće terapije jest temelj rada u hagioterapiji.

7. Socijalni rad

Svakodnevno se u medijima susrećemo s tekstovima i naslovima koji na razne načine spominju i obrađuju temu socijalnog rada. Iako je socijalni rad i njegova praksa sve prisutna u društvu još uvijek određeni udio osoba u društvu nije upoznat sa socijalnim radom te njegovom praksom. Proces socijalnih promjena, dovodi do pojave novih socijalnih rizika u društvu (Družić Ljubotina i Kletečki Radović, 2011.). Pojavom novijih rizika te samim socijalnim potrebama raste prisutnost rada na istima. Naime, u društvu je sve više osoba koje su povezane, na razne načine, s navedenim pojavama u društvu. Socijalni rad i socijalni radnici su upravo jedni od onih koji se bave temama socijalnih problema i rizika, koji su sve više prisutni u današnjem društvu. *Socijalni rad je praktično utemeljena profesija i znanstvena disciplina koja promiče socijalne probleme i razvoj, socijalnu koheziju, te osnaživanje ljudi za njihovo*

samostalno i slobodno djelovanje (Pitanja o socijalnom radu, https://husr.hr/web/?page_id=304, 2.8.2023.). Socijalni rad se ostvaruje kroz primjenu znanja i teorija socijalnog rada i društveno-humanističkih znanosti. Njome se nastoji odgovoriti na izazove društva i pojedinaca te na taj način povećati dobrobit istih. Osobe koje primarno ostvaruju ciljeve socijalnog rada te se konkretno bave socijalnim radom su sami socijalni radnici. Unaprjeđenje kvalitete života građana, razvoj punog potencijala pojedinaca, obitelji, grupe i zajednice u društvu, razvoj ljudskih prava te socijalne pravde, samo su neka od pitanja s kojima se bave socijalni radnici u svom poslu (Pitanja o socijalnom radu, https://husr.hr/web/?page_id=304, 2.8.2023.). „Ostvarivanje socijalne pravde, poštivanje ljudskih prava, društvene odgovornosti i društvenih različitosti su ključna načela socijalnog rada“ kojih bi se socijalni radnici u svom radu trebali pridržavati (Pitanja o socijalnom radu, https://husr.hr/web/?page_id=304, 2.8.2023.). Prema poruci, Globalnih standarda za obrazovanje socijalnih radnika, socijalni radnici ne bi trebali biti pasivni i neuključeni čimbenici u društvu (IFSW/IASWW, 2004., prema Ajduković, 2008.), oni bi trebali aktivno raditi na uklanjanju ili ublažavanju izazova s kojima se društvo suočava. Kako bi mogao raditi na navedenom zadatku, socijalni radnik bi trebao biti prisutan u društvu na raznim mjestima. Upravo su socijalni rad i socijalni radnici prisutni na mnogim područjima funkcioniranja ljudskog života.

7.1. Prisutnost socijalnog rada

Sustav socijalne skrbi, područje odgoja i obrazovanja, zdravstva, pravosuđa, lokalne uprave, civilnog društva, vjerskih i humanitarnih zajednica su samo neka od područja gdje možemo susresti socijalni rad. Najviše socijalnih radnika radi u sustavu socijalne skrbi.

Socijalna skrb organizirana je djelatnost od javnog interesa čiji je cilj pružanje pomoći socijalno ugroženim osobama kao i osobama u nepovoljnim osobnim ili obiteljskim okolnostima, a obuhvaća prevenciju, pomoć i podršku pojedincu, obitelji i skupinama, u svrhu unaprjeđenja kvalitete života, te poticanje promjena i osnaživanja korisnika, rad njihova aktivnog uključivanja u život zajednice (Zakon o socijalnoj skrbi, NN 71/2023, čl.3). Socijalni radnici rade u Hrvatskim zavodima za socijalni rad, domovima za djecu, domovima za odgoj djece i mladeži, domovima za starije te mnogim drugim ustanovama u okviru sustava socijalne skrbi. Najčešće su zaposleni u

javnim ustanovama. Dolazi do povećanja zaposlenja socijalnih radnika u organizacijama civilnog društva gdje rade individualni ili grupni rad s osobama u potrebi. Osobe u potrebi, skupine s kojima najčešće rade su osobe u siromaštvu, nezaposlene osobe, ovisnici, žrtve nasilja, starije osobe, djeca te mnogi drugi. Savjetodavne službe u pravosuđu i kazнено-popravne te odgojne ustanove su također mjesta na kojima socijalni radnici mogu raditi te doprinositi svojim znanjima i vještinama. Mogućnost zaposlenja imaju i na području zdravstva. Radno mjesto socijalnog radnika u zdravstvu sistematizirano je 1954. godine (Laklija i Milić Babić, 2019.). Prva zaposlena socijalna radnica je bila u Bolnici „Vrapče“ 1955. godine (Laklija i Milić Babić, 2019.). U okviru zdravstvenog sustava socijalni radnici provode postupke koji su nužni za rješavanje socijalne problematike oboljelih osoba (Laklija i Milić Babić, 2019.). Isto tako socijalni radnici, zaposleni u zdravstvu, surađuju s drugim službama kako bi u suradnji s njima ažurno, pravodobno i stručno riješili probleme. Socijalni radnici u posljednjih nekoliko godina sve češće rade na radnim mjestima konzultanata organizacija ili menadžera, na odjelima ljudskih resursa. Isto tako sve je više socijalnih radnika koji se daljnjim obrazovanjem i edukacijom osposobljavaju za obiteljske terapeute te savjetnike. Ovime socijalni radnici otvaraju put ka zapošljavanju u privatnoj praksi te gospodarstvu. Socijalni rad je disciplina koja se neprestano razvija te svoju primjenu nalazi u sve više područja ljudskog života.

7.2. Praksa socijalnog rada

Socijalni rad je moguće ostvariti putem aktivnog djelovanja dionika sustava. Navedeno djelovanje dionika sustava možemo nazvati praksom socijalnog rada. Praksa socijalnog rada se temelji na humanističkim idealima te na ljudskim pravima. Njome se ostvaruje socijalna pravda, poštuju ljudska prava, društvene odgovornosti i društvene različitosti kroz primjenu znanja i teorija socijalnog rada i društveno-humanističkih znanosti. Praksom socijalnog rada se nastoji odgovoriti na izazove društva i pojedinaca te na taj način povećati dobrobit istih. U suradnji s korisnikom, kroz suradni odnos pomoći, socijalni radnik pruža materijalnu ili nematerijalnu pomoć korisniku s namjerom da korisnik prevlada kriznu situaciju u kojoj se nalazi te zbog koje se obratio socijalom radniku. Naime, socijalni radnik ne može sam znati što je najbolje za korisnika. Praksu socijalnog rada je potrebno ostvarivati kroz partnerstvo svih kojih su uključeni u određeni problem ili situaciju (Ajduković, 2008.). Potrebno

je primijeniti socijalni model rada. Usmjeriti se na osobu te na interakciju s okolinom. Zadatak stručnjaka je da koristeći holistički pristup ostvari dijalog s korisnikom. Za početak je nužno definirati poteškoću. Kako bi definirali poteškoću potreban je zajednički napor, osoba uključenih u samu poteškoću te socijalnog radnika (Ajduković, 2008). Poteškoću je potrebno sagledati iz više perspektiva kako bismo je mogli na ispravan način definirati. Potrebno je korisnika staviti u fokus rada. Nakon definiranja poteškoće definiraju se moguća rješenja. Do izbora najprikladnijeg rješenja će se doći suradnim odnosom socijalnog radnika i korisnika. Korisnik će na posljetku sam donijeti odluku o rješenju. Socijalni radnik će prilikom te odluke korisniku pružiti podršku i ohrabrenje. Nakon izbora najprikladnijeg rješenja potrebno je pratiti primjenu istog i postignutu promjenu. Kako bi proces pomoći korisniku bio cjelovit i ispravan potrebno je nadgledati proces primjene rješenja. Ukoliko se u bilo kojem trenutku korisnik ponovno nađe u određenoj izazovnoj situaciji, pred poteškoćom, socijalni radnik će biti tu kako bi mu pružio ohrabrenje te pomogao u daljnjem rješavanju poteškoće. Tijekom svih navedenih postupaka socijalni radnici mogu imati različite doživljaje stvarnosti socijalne situacije (Ajduković, 2008.). Prilikom provođenja postupaka socijalni radnici su dužni poštivati zakon i javne ovlasti koje ih obvezuju te poštivati profesionalnu etiku. Na taj način štite svoju dobrobit te dobrobit korisnika te ne štete pomažućem procesu.

8. Hagioterapija i socijalni rad

Hagioterapija, iako svojevrsna novost na području znanosti i prakse, polako širi svoje granice primjene u različitim djelatnostima. Tako je svoje mjesto hagioterapija pronašla i u praksi socijalnog rada. Naime, socijalni rad postaje pomažuća profesija koja nastoji pružiti što cjelovitiju pomoć korisniku, a to nije moguće bez duhovnog segmenta korisnika (Kvarford i sur., 2018.). Javlja se potreba da socijalni radnici razumiju ulogu religioznosti i duhovnosti u korisnikovu životu (Kvarford i sur., 2018.). Prema rezultatima istraživanja, koje je provedeno 2000. godine, a koje je provedeno sa stručnjacima iz prakse socijalnog rada zaključeno je kako je u tretman s korisnicima socijalnog rada neophodno uključiti duhovna pitanja (Gilbert, 2000.). Isto tako, neophodno je da duhovni sadržaj bude uvršten u edukaciju o grupnom socijalnom radu (Gilbert, 2000.). Socijalni rad svojim razvojem nastoji odgovoriti na potrebe koje se javljaju s razvojem i promjenom čovjeka tijekom vremena. Hagioterapija i praksa

socijalnog rada kao i sami socijalni rad čovjeka promatraju kao cjelovito biće. Na isti način pristupaju korisnicima. Hagioasistenti proučavaju, traže moguća rješenja te pomažu svojim korisnicima baš kao što i socijalni radnici u svom radu definiraju poteškoću, sagledaju moguća rješenja te nadziru primjenu istog kod svojih korisnika. Cilj hagioterapije i socijalnog rada je isti, pomoći pojedincu, zajednici, društvu u cjelini te povećati njihovu dobrobit. Pojedinac ili skupina pojedinaca traži asistenciju hagioasistenta ili socijalnog radnika ukoliko ima određene izazove, rane i traume. Isto tako sličnost i podudarnost hagioterapije i socijalnog rada se ogleda u razinama djelovanja. Oba pristupa mogu djelovati na individualnoj, pojedinačnoj razini te društvenoj razini. Hagioterapija se bavi duhovnom dimenzijom čovjeka, njegovom duhovnom dušom. Teme poput duhovnog rasta, osjetljivosti i svijesti sve više zauzimaju dopiru do socijalnih radnika putem literature koja je namijenjena njima, a obrađuje navedene teme (Furness i Gilligan, 2010.). Koliko je zaista značajna duhovna dimenzija te zašto bi se njome trebalo baviti u socijalnom radu objasnili su Canda i Furman. Postoji nekoliko objašnjenja važnosti duhovnosti. Za početak duhovnost je bitna kvaliteta osobe (Canda i Furman, 1999., prema Leutar i Leutar, 2010.). Kvaliteta koja se smatra svetom. Socijalni radnik bi u svom radu čovjeka trebao promatrati cjelovitim bićem te tako uzeti u obzir i njegove bitne kvalitete, u ovom slučaju duhovnost. Drugi razlog je taj što se duhovnost smatra osobnim traženjem smisla, moralnom okosnicom osobe (Canda i Furman, 1999., prema Leutar i Leutar, 2010.). Socijalni radnik u svom radu ne donosi samostalne odluke već se do najprikladnijeg rješenja dolazi kroz suradni odnos s korisnikom. Kako bi se postigla uspješnost intervencije potrebno je da korisnik sam doprinosi tom procesu te da je prisutna motiviranost korisnika. Motiviranost korisnika se smatra ključnom odrednicom kod psihosocijalnih tretmana (Medalia i Saperstein, 2011.). Uspješnost intervencije se sve više povezuje s motiviranošću korisnika (Medalia i Saperstein, 2011.). Traženje smisla, važnost vjere i duhovnost mogu predstavljati motivacijski faktor kod korisnika (Leutar i Leutar, 2010.). Idući razlog govori o duhovnosti kao iskustvu nadosobne prirode u kojem svijest prelazi ograničenja ega (Canda i Furman, 1999., prema Leutar i Leutar, 2010.). Isto tako duhovnost korisnika pomaže korisniku doživjeti osjećaje neokrnjenosti u samome sebi i naspram drugih (Canda i Furman, 1999., prema Leutar i Leutar, 2010.). Sudjelovanje na duhovnoj podršci skupine ili pojedinca je isto tako

jedan od uporišta za važnost duhovnosti u socijalnom radu (Canda i Furman, 1999., prema Leutar i Leutar, 2010.). Duhovnost kod korisnika može pobuditi djelomičnu obvezu vjerovanja i ponašanja, molitve i meditacije, koja može biti od pomoći u procesu pomaganja u socijalnom radu. Isto tako primjenjiva je kao pomoć u procesu žalovanja, zlostavljanja, ovisnosti, kriznih intervencija, fizičkih i psihičkih bolesti (Leutar i Leutar, 2010.). Dakle, duhovnost u socijalnom radu, ali i drugim pomažućim strukama može poslužiti kao izvor otpornosti tijekom suočavanja s teškim životnim situacijama te pružiti nadu i snagu korisnicima (Leutar, 2023.). Korisnici kod kojih je moguće primijeniti duhovnost su razne skupine korisnika: djeca, mladi, obitelji, osobe starije životne dobi, osobe s invaliditetom (Leutar i Leutar, 2010.). Dakle duhovnost se može koristiti za većinu intervencija s kojima se socijalni rad, socijalni radnici susreću u radu sa svojim korisnicima. Jedan od načina putem kojih je moguće baviti se duhovnosti čovjeka jest hagioterapija. Upravo se hagioterapija bavi duhovnom dimenzijom te samim time dotiče svih gore navedenih činjenica o duhovnosti koje su bitne u socijalnom radu. Od velike je važnosti za čovjeka da se brine o svojoj duhovnosti, o duhovnoj duši. Ukoliko se pojave duhovne rane, bolesti i traume one mogu narušiti duhovnost čovjeka te samim time onemogućiti procese o kojima smo ranije pisali, a koji su od pomoći u praksi socijalnog rada. Stoga je važno da se duhovna duša oporavi, a to je jedino moguće duhovnim putem. Narušena duhovna dimenzija čovjeka postat će vidljiva kroz ostale čovjekove dimenzije, fizičkoj i psihičkoj te je važno da se pravodobno radi na duhovnosti. Stručna pomoć socijalnog radnika važan je čimbenik u pretakanju religioznog i duhovnog tretmana uspješno u svjetovne smjernice djelovanja (Bugari, 2012.). Stručnjaci imaju sposobnost da duhovne plodove pretvore u konkretne rezultate i pokazatelje (Bugari, 2012.). Jedna od prvih osoba koja je nastojala povezati hagioterapiju i socijalni rad jest hagioasistentica, diplomirana socijalna radnica Lana Poljak-Berisavljačić. Poljak-Berisavljačić smatra kako su spoznaje do kojih dolazi hagioterapija od velike pomoći humanističkim djelatnostima (Duhovni pristupi u socijalnom radu, <https://hagio.hr/hagioterapija-drustva/duhovni-pristup-u-socijalno-radu/>, 21.8.2023.). Nadalje, ističe kako se socijalni rad i hagioterapija međusobno isprepliću te oplemenjuju. Socijalni radnici često tijekom obavljanja svojeg posla dolaze do granica svojih mogućnosti i ovlasti te tada dolazi do iscrpljivanja i sagorijevanja socijalnih radnika. Poljak-Berisavljačić

ističe kako bi upravo edukacijom iz hagioterapije socijalni radnici mogli ponajprije pomoći sebi te će izdići iznad svoje nemoći, a zatim i kvalitetnije pomoći korisnicima (Duhovni pristupi u socijalnom radu, <https://hagio.hr/hagioterapija-drustva/duhovni-pristup-u-socijalno-radu/>, 21.8.2023.). Nadalje, znanja i vještine koje posjeduju socijalni radnici, a koje su usvojili tijekom studija socijalnog rada te poznavanje raznih životnih poteškoća, s kojima se ljudi susreću, mogu biti od velike pomoći u hagioterapijskoj praksi.

8.1. Područja primjene hagioterapije u socijalnom radu

Hagioterapiju je moguće primijeniti na raznim područjima socijalnog rada, no prvo je potrebno zadovoljiti određene preduvjete kako bi se navedeno moglo u potpunosti i na ispravan način ostvariti. Da bi duhovnost i religioznost imale terapijski učinak, na području socijalnog rada, potrebno je prije svega provesti odgovarajuću edukaciju stručnjaka (Leutar i Leutar, 2010.). Socijalni radnici trebaju steći znanja o duhovnosti i vjerskim uvjerenjima kako bi ista mogli primijeniti u radu s korisnicima (Fox i Videmšek, 2019.). Isto tako, pored edukacije o samoj duhovnosti potrebno je dodatna edukacija o hagioterapiji. Naime, hagioterapija nije jedan od terapijskih pravaca čija znanja i vještine osoba može usvojiti te ih primjenjivati prema potrebi ili vlastitoj volji. Važno je da hagioasistent svakodnevno živi i djeluje u skladu s uvjerenjima hagioterapije. Hagioasistent na taj način pored uloge poticatelja promjene, ima ulogu prenositelja duhovne stvarnosti, koju živi, na svog korisnika (Matijašević i Maglica, 2021.). Isto tako, na taj način hagioasistent, socijalni radnik upoznaje samoga sebe. Upoznavanje samoga sebe jedan je od prvih koraka ka tome da uspješno prepoznamo korisnika koji se pred nama nalazi. Kako bi prepoznao i prihvatio korisnika te njegovu duhovnost, socijalni radnik mora za početak prepoznati i osvijestiti svoju duhovnost (Miljenović, 2010.). Socijalni radnik mora osvijestiti da je čovjek iz perspektive hagioterapije, on kao socijalni radnik te njegov korisnik. Socijalni radnici moraju biti objektivni te je važno da ih se na ispravan način educira o najispravnijoj primjeni svoje i korisnikove duhovne dimenzije (Lee i Barrett, 2007.). Ne smije doći do sukoba između zahtjeva profesije te osobne duhovnosti samog socijalnog radnika (Miljenović, 2020.). Socijalni radnik koji je ujedno i hagioasistent mora biti vjernik te živjeti prema načelima vjere. S druge strane, hagioterapiju kao vrstu terapije može koristiti osoba neovisno o svom vjerskom stavu ili opredjeljenju. Važno je da navedena činjenica ne

utječe na odnos socijalnog radnika i korisnika. Ispravna edukacija te primjena načela hagioterapije u privatnom životu socijalnog radnika je put ka potpunom i iskrenom odnosu korisnika i socijalnog radnika. Hagioterapiju je moguće primijeniti na svim mjestima gdje rade socijalni radnici. Od raznih domova unutar sustava socijalne skrbi, domova za djecu, domova za odgoj djece i mladeži, domova za starije do zatvora i ustanova zdravstvene skrbi unutar kojih rade socijalni radnici. Isto tako hagioterapiju je moguće primijeniti u raznim intervencijama unutar socijalnog rada. Hagioterapija je primjenjiva tijekom procesa posvojenja, procesa žalovanja, odvikavanja od sredstava ovisnosti, zlostavljanja te drugih intervencija na kojima socijalni radnici rade. Navedenoj činjenici idu u prilog i rezultati istraživanja provedenih o primjeni hagioterapije na probleme u ponašanju. Socijalni radnici se, u svom radu, često susreću s problemima u ponašanju raznih dobnih skupina te oni predstavljaju jedno od područja socijalnog rada. Prema istraživanju koje su proveli Matijašević i Maglica (2021.) hagioterapija ima pozitivan utjecaj na probleme u ponašanju. Sudionici istraživanja su procijenili oprost, kajanje, osvještavanje vlastite vrijednosti, slobodu te promišljanje kroz medijaciju kao najučinkovitije elemente hagioterapije (Matijašević i Maglica, 2021.). Hagioasistent je bio poticatelj promjene dok su bližnje osobe korisnika imale veliki utjecaj u uključivanje samog korisnika u hagioterapiju.

9. Zaključak

Duhovna dimenzija čovjeka sve više postaje interesom istraživanja i znanosti. Čovjek, pod pritiskom modernog vremena i izazova pred kojima se nalazi u sadašnjici, pokušava naći dublji smisao svog postojanja. Tražeći smisao života te smisao problema s kojima se suočava ulazi u duhovnu dimenziju svog bića. Sve više proučava svoju duhovnu dušu. Kako dublje zagleda u svoju duhovnu dušu otkriva moguće uzroke pojedinih životnih poteškoća. Otkriva rane, traume i bolesti svoje duhovne duše koje je potrebno otkloniti. Otkloniti navedeno čovjek može duhovnim putem, primjenom hagioterapije. U hagioterapiji na čovjeka se gleda kao cjelovito biće. Čovjek iz perspektive hagioterapije je korisnik, ali i sam hagioasistent. Socijalni rad je disciplina koja kroz svoju praksu želi ljudima osigurati dobrobit te povećati kvalitetu života. U svojem pomazućem procesu, socijalni rad, se usmjerava na osobu te na interakciju s okolinom. Uzima u obzir sve dimenzije korisnika, pa tako i duhovnu. Kako postoje određene poveznice između pristupa socijalnog rada i hagioterapije

moguće je povezati navedena dva pomažuća procesa kako bi se zajedničkim naporima došlo do zajedničkog cilja, dobrobiti korisnika. Naime, socijalni radnici, hagioterapiju mogu primijeniti na svim područjima gdje rade. Kako bi socijalni radnici mogli primjenjivati navedenu vrstu terapije potrebno je proći adekvatno obrazovanje te biti poticatelji promjena kod korisnika. Poticatelji promjena mogu biti, jedino ukoliko svakodnevno žive svoju vjeru. Isto tako, pored adekvatnog obrazovanja u području hagioterapije, potrebno je socijalne radnike obrazovati i na području same duhovnosti čovjeka. Naime, duhovnost sve više zauzima prostor u životima modernih ljudi te je pitanje vremena kada će se socijalni radnici s navedenom temom početi sve više susretati. Kako bi na ispravan način mogli odgovoriti izazovima modernog čovjeka, nove duhovnosti čovjeka potrebno je omogućiti dodatno obrazovanje na području duhovnosti za socijalne radnike. Na preddiplomskom studiju socijalnog rada na Pravnom fakultetu u Zagrebu, s temom duhovnosti se susrećemo jedino na izbornom kolegiju Duhovnost i socijalni rad. Povećanjem obrade navedene teme, otvaraju se vrata primjeni novih vrsta terapije u socijalnom radu, poput hagioterapije. Primjena duhovnosti i hagioterapije u praksi socijalnog rada može biti tema nekih budućih istraživanja na ovom području. Buduća istraživanja mogu dati bolji uvid u temu te poslužiti kao smjernice za buduće socijalne radnike kako bi na što bolji i pravodobniji način pomogli korisnicima te time povećali kvalitetu pojedinca, ali i društva u cjelini.

Literatura

1. Ajduković, M. (2008). Socijalni problemi, socijalni rizici i suvremeni socijalni rad. *Revija za socijalnu politiku*, 15(3), 395-414.
2. Bešlić, V. (2017). Duhovnost i duhovnik u palijativnoj skrbi. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 15(1), 88-99.
3. Bugari, S. (2012). Duhovnost i socijalni rad. *Novi Muallim*, (52), 50-54.
4. Domazet, A. (2006). Budućnost duhovnosti i nova religijska svijest. *Služba Božja*, 46(3), 272-293.
5. Družić Ljubotina, O., & Kletečki Radović, M. (2011). Siromaštvo i socijalni rad: koliko je siromaštvo doista» tema «socijalnog rada?. *Ljetopis socijalnog rada*, 18(1), 5-29.
6. Dučkić, A., & Blažeka Kokorić, S. (2014). Duhovnost–resurs za prevladavanje kriznih životnih situacija kod pripadnika karizmatičkih zajednica. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(3), 425-452.
7. Eccles, Ron. (2007.). The power of the placebo. *Current allergy and asthma reports*, 7(2), 100-104.
8. Fox, J., & Videmšek, P. (2019). Istraživanje mentalnog zdravlja i duhovnog oporavka stručnjaka po iskustvu: rasprava o jedinstvenom doprinosu socijalnih radnika u podršci na tom putu. *Ljetopis socijalnog rada*, 26(2), 235-256.
9. Furness, S., & Gilligan, P. (2010). Social work, religion and belief: Developing a framework for practice. *British Journal of Social Work*, 40(7), 2185-2202.
10. Gilbert, M. C. (2000). Spirituality in social work groups: Practitioners speak out. *Social Work with Groups*, 22(4), 67-84.
11. Hagiohr (2020). *Duhovni pristup u socijalnom radu*. Posjećeno 21.8.2023. na mrežnoj stranici hagiohr: <https://hagio.hr/hagioterapija-drustva/duhovni-pristup-u-socijalno-radu/>
12. Hrvatska udruga socijalnih radnika (2014). *Pitanja o socijalnom radu*. Posjećeno 2.8.2023. na mrežnoj stranici HUSRa :https://husr.hr/web/?page_id=304
13. Ivančić, T. (2007). Hagioterapija- model terapijske antropologije. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 2007, 1: 7-18.
14. Ivančić, T. (2019). *Hagioterapija u susretu s čovjekom*. Zagreb: Teovizija.
15. Ivančić, T. (2021). *Hagioterapijska antropologija*. Zagreb: Teovizija.

16. Ivančić, T. (2023). *Antropologija-Patologija-Terapija, Osnovni obvezni priručnik za hagioasistente*. Zagreb: Zaklada Tomislav Ivančić.
17. Jackson, B. R. (2010). Daily spiritual experiences: A buffer against the effect of daily perceived stress on daily mood. *Unpublished master thesis, Notre Dame University, Indiana*.
18. Kvarfordt, C. L., Sheridan, M. J., & Taylor, O. (2018). Religion and spirituality in social work curriculum: A survey of Canadian educators. *British Journal of Social Work, 48*(5), 1469-1487.
19. Lee, E. K. O., & Barrett, C. (2007). Integrating spirituality, faith, and social justice in social work practice and education: A pilot study. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought, 26*(2), 1-21.
20. Leutar, Z., & Leutar, I. (2010). Religioznost i duhovnost u socijalnom radu. *Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, 45*(1), 78-103.
21. Leutar, I., & Leutar, Z. (2017). Duhovnost kao resurs snage i otpornosti obitelji u rizičnim okolnostima. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, 15*(1), 65-87.
22. Leutar, Z. (2023). *Duhovnost u superviziji psihosocijalnog rada* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Law).
23. MacKinlay, E. (2006). *Spiritual growth and care in the fourth age of life*. Jessica Kingsley Publishers.
24. Matijašević, B., & Maglica, T. (2021). Samoprocjena osoba s problemima u ponašanju o učinkovitosti hagioterapije. *Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, 56*(2), 214-232.
25. Medalia, A., & Saperstein, A. (2011). The role of motivation for treatment success. *Schizophrenia bulletin, 37*(suppl_2), S122-S128.
26. Milić Babić, M., & Laklija, M. (2019). Social Work in Health Care-A View from the Corner of Social Workers Employed in Hospitals. *Jahr: Europski časopis za bioetiku, 10*(1), 9-32.
27. Miljenović, A. (2010). Integriranje spoznaja u socijalnom radu. *Ljetopis Socijalnog Rada/Annual of Social Work, 17*(2).

28. Nedeljković, N. (2017). *Duhovnost kao čimbenik otpornosti* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences). Bešlić, 2017.).
29. Štambuk, A. (2017). Starost i starenje u zrcalu duhovnosti. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 53(2), 142-151.
30. Vugdelija, S. (2016). Duhovna djela milosrđa. *Počeci: časopis bogoslova Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja*, 13(1.), 8-9.
31. Zakon o socijalnoj skrbi, Narodne novine, br. 18/22, 46/22, 119/22, 71/23.
32. Žganec, N. (1995). Obitelj-socijalna mreža-socijalni rad. *Društvena istraživanja-Časopis za opća društvena pitanja*, 4(18+ 19), 503-515.